

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглядаються і аналізуються історичні та педагогічні ідеї, які вплинули на формування дослідницької діяльності учнів.

Постановка проблеми. Серед першочергових завдань, які стоять перед сучасною освітою є підготовка учня до подальшого життя у суспільстві. Щоб вирішити цю проблему необхідно активно включати школярів у навчальний процес як дослідників, які самостійно здобувають знання, відкривають щось нове, невідоме. Виходячи з цього, головним завданням сучасної школи є розвиток у дитини здатності до пошуку, який допомагає їй досягти потенційних можливостей у відносинах зі світом та іншими людьми. Великі можливості для цього відкриває дослідницька діяльність школярів, яка змінює їх світогляд, самооцінку, має значний вплив на формування життєвих цінностей.

Наміри побудувати загальнонавчальну діяльність у масовій школі на основі дослідницьких методів навчання застосовувались з давніх часів. Одним із перших відомих нам вчених, хто став активно впроваджувати в практику освіти дослідницькі методи навчання ще в V столітті до Різдва Христова, був Сократ, автор методу, названого в майбутньому «сократовою бесідою». З ім'ям Платона пов'язано невіддільне від сучасної науки поняття – академія. Дж. Локк у XVII ст. виняткову увагу в навчанні приділяв природному поясненню фактів, розвитку розуму учнів на основі заохочення їхньої допитливості, активності й самостійної роботи. Ж.-Ж.Руссо виступав за те, щоб зробити дитину уважною до явищ природи, спроможною ставити запитання, доступні її розумінню, і надавати їй можливості самостійно вирішувати їх. Використання «евристичного методу» (назва дослідницького методу в XIX ст.) на думку Г.Амстронга, ставить учня на позицію дослідника, дозволяє йому відкривати наукові факти.

На початку XIX століття в країнах Західної Європи, а також у Росії великої популярності набуває ідея "наочності" в шкільному навчанні, на перший план виступає положення про прагматизацію знань, можливість їх практичного застосування. Так у книзі Ф.Гансберга «Творча робота в школі» говориться, що «всяке знання має значення лише настільки, наскільки воно може бути застосоване до сучасності й до майбутнього, до нашого життя й до розвитку людства. Застосування - ось пробний камінь для всякого знання, чи називається воно біологією або соціологією» [1]. Це стає основою соціального замовлення в умовах формуючого індустріального суспільства, реалізація якого вимагає нових підходів, форм, методів організації навчання.

У педагогічній теорії й практиці ведуться дослідження, які спрямовано на обґрунтування прогресивних методів навчання й виховання молодого покоління. Так у 1929 році виходить книга

К.П. Ягодівського «Дослідницький метод в шкільному навчанні», де автор зробив спробу уточнити істотні ознаки дослідницького методу і виявити умови його ефективного використання та межі застосування в школі. Метод вважали універсальним в освіті, але водночас велику полеміку викликали практичні питання його використання. У ході дослідження виникли питання: „Хто ставить навчально-дослідницькі завдання?»; „Хто і як планує дослідницьку діяльність учнів?»; „Чи варто розуміти дослідницький метод лише як спостереження й експерименти учнів?»; „Якою повинна бути допомога вчителя в процесі організації дослідницької діяльності?» тощо. Нажаль відповіді на деякі запитання вчені й практики відшукують й у сьогоденні.

З огляду на це метою статті є обґрунтування педагогічних думок щодо проблеми формування основ дослідницької діяльності в початковій ланці освіти.

Дослідницька діяльність учнів стала об'єктом вивчення вітчизняних і зарубіжних вчених – В.Алфімова, О.Губенка, Л.Ковбасенко, О.Микитюка, В.Моляко, І.Нікітіної, О.Обухова, В.Паламарчук, О.Савенкова, О.Савченко, А.Сологуба, Ю.Тамберга та інших. У своїх дослідженнях автори аналізують науково-дослідницькі вміння особистості, моделюють педагогічні умови їх формування, модернізують традиційні форми та методи дослідницької роботи, пропонують власні навчальні програми формування дослідницької діяльності.

У багатьох дослідженнях психолого-педагогічного характеру (В. Гинецинський, В. Журавльов, В.Загвязинський, Т. Єрофєєва, О. Коржуєв, В. Краєвський, О. Новіков, В.Попков, В.Сластенін, М.Ярошевський та ін.) дослідницька діяльність учнів у навчально-виховному процесі інтерпретується як дієвий засіб їх особистісного розвитку.

«Дослідницьке навчання» - особливий підхід до навчання, побудований на основі природного прагнення дитини до самостійного вивчення того, що оточує. Головна мета такого навчання - формування в учня готовності й здатності самостійно, творчо вивчати й перебудовувати нові засоби діяльності в будь-якій сфері людської культури [2].

Аналіз теоретичних досліджень дозволяє розглядати дослідницьку діяльність як особливий вид інтелектуально-творчої діяльності, що породжується в результаті функціонування механізмів пошукової активності й будується на базі дослідницької поведінки, але за умов, якщо пошукова активність визначається лише наявністю самого факту пошуку в невизначеній ситуації, а дослідницька поведінка описує переважно зовнішній контекст функціонування суб'єкта в цій ситуації. Тобто, дослідницька діяльність характеризує саму структуру цього функціонування [6].

За визначенням О.Обухова навчально-дослідницька діяльність учнів - творчий процес спільної діяльності двох суб'єктів (вчителя й учня) з пошуку невідомого, у ході якого здійснюється трансляція між ними культурних цінностей, результатом якої є формування світогляду.

Характеризуючи навчально-дослідницьку діяльність, він підкреслює основну функцію: прагнення учнів до пізнання світу, себе, і себе в цьому світі [7].

М.Кларин вважає, що процес формування основам дослідницької діяльності носить етапний характер та здійснюється за наступними напрямками:

спеціальне навчання пошуковим процедурам – при цьому відбувається формування дослідницької культури;

спеціальне навчання процедурам обговорення – формування дискусійної культури;

спеціальна розробка емоційно-особистісної складової навчально-ігрової діяльності – емоційна й інтелектуальна рефлексія процесу навчання [4].

Якщо почати розбиратися в складному феномені дослідницької діяльності, такою, як вона існує в реальній освітній установі, можна виділити декілька її аспектів. За визначенням О.Обухова дослідницька діяльність учнів – це: по-перше: шлях підвищення ефективності засвоєння учнями знань, умінь, навичок державних освітніх програм загальної освіти і досягнення відповідних освітніх стандартів; по-друге: інструмент становлення і розвитку психічних функцій, загальних і спеціальних здібностей, мотиваційних установок учнів. У цьому аспекті дослідницька діяльність виступає як освітня технологія побудови загальної освіти, орієнтована на завдання розвитку, засіб оновлення змісту загальної освіти через розвиток здібностей; по-третє: засіб профорієнтації і початкової професійної підготовки. Із цього контексту випливає завдання побудови безперервної освіти школа-ВНЗ, відбору талановитих і мотивованих дітей із подальшою профілізацією їх освіти й орієнтацією на роботу у високоінтелектуальних галузях; четверте: засіб отримання молодим поколінням культурних цінностей, входження у світ культури через залучення до культурних традицій наукового співтовариства, здатність будувати власні відносини щодо явищ навколишнього світу, займати авторську позицію.

Перше положення не вимагає докладного коментаря, воно підтверджене в численному досвіді педагогічної практики. Другий і третій – розроблені достатньо детально (О.Леонтович, І.Лернер, Л.Ляшко, А.Матюшкін, О. Поддьяков, О.Савенков та ін.). Четвертий зі згаданих аспектів до цих пір був предметом уваги лише окремих дослідників (О.Обухов, М.Піскунова та ін.). При цьому тільки єдність і утримання всіх чотирьох названих аспектів перетворює дослідницьку діяльність на загальний спосіб організації освіти, що має свої специфічні функції при реалізації в кожному конкретному напрямку освіти і контингентом учнів. Таким чином, аналіз педагогічних концепцій, освітніх державних стандартів, програм дозволяє окреслити основні тенденції:

дошкільної освіти й початкової школи – збереження й підтримка дослідницької активності й сприяння розвитку дослідницької поведінки учнів як засоби розвитку пізнавального інтересу й становлення мотивації

до учбової діяльності;

основної школи - розвиток дидактичного й методичного забезпечення учбової діяльності засобами реалізації дослідницьких проектів як способу оновлення змісту освіти;

старшої школи - розвиток дослідницької компетенції й передпрофесійних навичок як основи профілю старшої школи;

додаткової освіти - створення умов для розвитку здібностей і схильностей учнів відповідно до їх специфічних потреб в умовах гнучких освітніх програм і індивідуального супроводу; допрофесійна підготовка обдарованих дітей;

професійної освіти - підвищення культури професійної проектної діяльності шляхом розвитку аналітичних і прогностичних здібностей учнів засобами дослідження;

системи підвищення кваліфікації й перепідготовки кадрів - розвиток у педагогів навичок творчого проектування педагогічної діяльності на основі формування уявлень про об'єкти і явища.

Не дивлячись на специфіку різних видів освіти, у кожному з них необхідною умовою є утримання всіх чотирьох аспектів дослідницької діяльності, хоча в деяких конкретних випадках пріоритети змінюються. Втрата одного з них перетворює дослідницьку діяльність на один із приватних підходів до освіти, наприклад, обдарованих дітей.

Особливості організації дослідницької діяльності спираються на мотивуючі чинники (пошукову активність). В їх ролі виступає дивергентне й конвергентне мислення. Саме це потрібно для успішного здійснення дослідницької поведінки в ситуаціях невизначеності. Невід'ємними компонентами дослідницької діяльності дитини є:

1. Інтерес: спрямованість або зосередженість на певному предметі. Потреба, яка викликає бажання володіти предметом, інтерес - ознайомитися з ним, вивчити його. На початкових етапах дослідницької діяльності виникає ситуативний інтерес і якщо не виникає труднощів викликати його, то підтримувати й стимулювати подальший інтерес до творчості такого роду надто складно.

2. Допитливість: прагнення дитини працювати в невідомій ситуації, використовуючи при цьому різноманітні засоби.

3. Схильність до творчої діяльності, яка виявляється в прагненні до відкриття нових шляхів при реалізації отриманих рішень.

4. Пізнавальна активність: діяльність, спрямована на пізнання, що виникає в дітей в активному прагненні брати участь у різних її видах.

Сьогодні зміст навчальних програм, підручників і методик більше спирається на засвоєння готової інформації із предмету, а не на вивчення реальної дійсності методами науки. Такий підхід уже не задовольняє потреб особи в умовах постійної зміни інформаційного середовища. Абсолютно очевидний той факт, що мета, зміст, технології сучасного освітнього процесу повинні визначатися в співвідношенні з останніми досягненнями й ресурсами сучасної наукової думки. Тому останні покоління підручників носять розвиваючий характер і спрямовують

самостійну діяльність учнів на пошук відповідей на складні навчальні, життєві запитання.

Впровадження активних форм навчання, високий рівень самостійності учнів, великий об'єм інформації вимагають від вчителів інноваційного творчого мислення, володіння ними передовими навчальними технологіями. Дослідження учених [3] підтверджують у цілому недостатній психологічний рівень підготовки педагогів, зокрема, вчителів початкових класів, щодо роботи з дітьми, особливо з тими, які проявляють нестандартність у поведінці й мисленні. На нашу думку, вирішення проблеми - у зміні педагогічної свідомості вчителя, в отриманні їм сучасної методологічної культури, дослідницької позиції в навчанні й вихованні.

Вчителю важливо самому навчитися:

- створювати розвивальне середовище, що провокує (робить необхідним) учня до створення ситуації ухвалення самостійного рішення в умовах вибору на основі дослідницької позиції;

- будувати діалогічне в раціональному поєднанні з монологічним спілкуванням, в якому питання розвитку внутрішнього світу кожного займатиме значуще місце;

- провокувати на появу питань і бажання пошуку на них відповідей;

- вибудовувати відносини з учнями на основі паритетності й взаємної відповідальності (важливо враховувати те, що вчителі пред'являють вимоги до учня як до дорослого, яким він ще не є ні зовні, ні внутрішньо);

- враховувати інтереси і мотивації дитини, не забуваючи про свої;

- давати учневі право в ухваленні значущих для нього рішень;

- розвивати у самого себе «відкрите мислення», а не замикаєти його на основі ідеї, що «вчитель повинен знати все» і наперед планувати.

Серед основних напрямів оновлення освітнього процесу пріоритетними необхідно назвати наступні:

- особистісна орієнтація освіти, що припускає розвиток індивідуальних здібностей учнів, інтересів і схильностей при виборі індивідуальної освітньої траєкторії;

- посилення методологічної складової в структурі навчальних знань: ролі теорій, законів, принципів, моделей, понять, величин, наукових фактів;

- креативність освіти, передбачає наявність змісту, що формується самими учнями у вигляді їх творчої освітньої продукції;

- посилення в змісті діяльнісного компоненту і практичної спрямованості, що є основними видами і засобами навчальної діяльності [3].

Вищенаведені напрями ведуть до сформованості відповідних характеристик сучасного учня. Все це примушує зосередити зусилля на проектуванні засобів входження дослідження як особливого типу діяльності в сферу освіти з метою організації інноваційного, творчого процесу шляхом розробки дослідницьких освітніх технологій і розвитку інформаційних мереж по їх розповсюдженню в освітніх установах.

Висновки. Аналіз теоретичних джерел і практики вирішення проблеми формування основ дослідницької діяльності школярів дозволяє зробити висновок, що у системі освіти відводиться велике значення розвитку учнів, становлення їх як дослідників. Застосування дослідницької діяльності дає можливість розвивати в учнів найважливіший інструмент оперативного освоєння дійсності - можливість застосовувати не суми готових знань, а методи їх засвоєння в умовах стрімкого збільшення інформації. Це дозволяє говорити про те, що дослідницька діяльність найближчим часом здатна зайняти в освіті центральне місце, має стати провідною у розвитку школярів і розглядатись сучасною дидактикою як формування в учня готовності і здатності самостійно, творчо вивчати і перебудовувати інформацію та нові засоби діяльності в будь-якій сфері людської культури.

У подальшій роботі нами буде розглянуто практику формування дослідницької діяльності у загальноосвітніх закладах I ступеню навчання, проаналізовано стан сформованості дослідницької поведінки молодших школярів.

Література:

1. Гансберг Ф. Творческая работа в школе. -М., 1913. - С. 40.
2. Калошин В.Ф. Пошукова активність – основа творчості //Обдарована дитина. 2001.-№ 3.-С. 2-5.
3. Кларин М. В. Инновации в обучении: метафоры и модели: Анализ зарубежного опыта. -М., 1997, -с. 240
4. Кларин М.В. Инновации в мировой педагогике: Обучение на основе исследования, игры и дискуссии. Рига, 1995, -с. 275
5. Микитюк О.М., Соловійов В.О., Васильєва С.О. Наукові дослідження школярів: Навчально-методичний посібник / Під ред. І.Ф.Прокопенка: – Харків: ХДПУ ім. Г.Сковороди, 2003. – 80 с.
6. Обухов А.С. Исследовательская деятельность как способ формирования мировоззрения // Народное образование, 1999. -№10. – С.158-161.
7. Обухов А.С. Исследовательская деятельность как возможный путь вхождения подростков в пространство культуры //Развитие исследовательской деятельности учащихся: методический сборник. –М., 2001. –с.48-64.
8. Поддьяков А. Н. Исследовательское поведение. Стратегии познания, помощь, противодействие, конфликт. М.:, 2000. -с.320
9. Савенков А.И. Маленький исследователь. Как научить младшего школьника приобретать знания. – Ярославль.: Академия развития: Академия Холдинг, 2002. – с.208.
10. Школьные перемены. Научные подходы к обновлению общего среднего образования. Сборник научных трудов / Под ред. Ю.И.Дика, А.В.Хуторского. – М.: ИОСО РАО, 2001.-с 208

В статье рассматриваются и анализируются исторические и педагогические идеи, которые повлияли на формирование исследовательской деятельности учеников.

The article investigates and analyses historical and pedagogical ideas which influenced on forming investigative activity of students.